

BOEM

PAUKESLAG,
inderdaad

Het ondenkbare is realiteit geworden:
de 'HEILIGE GRAAL van de
Vlaamse Letterkunde',
HET MANUSCRIPT VAN BEZETTE STAD
is in Vlaams openbaar bezit
EN beschermd als TOPSTUK.

Honderd jaar na het verschijnen van Paul van Ostaijens *Bezette stad* (1921) verwerft de Vlaamse overheid het handschrift van deze avant-gardistische mijlpaal over de bezetting van Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Niet alleen groot nieuws voor liefhebbers van oud papier. Dat het belangrijkste handschrift uit de moderne Nederlandse literatuur in publiek bezit zou kunnen komen, had vrijwel niemand meer voor mogelijk gehouden.

Gedempte euforie heerste er een jaar geleden in het Letterenhuis in Antwerpen, toen een paar dozijn journalisten, bibliofielen, letterkundigen en andere liefhebbers van de Vlaamse literatuur op een druilerige donderdag in februari samenkwam voor de overdracht van wat in het persbericht was aangekondigd als een 'grote en uitzonderlijke privécollectie'. Overdreven was die karakterisering zeker niet. Met de aankoop van de collectie-Bastaens kwamen onder meer belangrijke handschriften van Hendrik Conscience, Guido Gezelle, Stijn Streuvels en Felix Timmermans in publiek bezit, naast brieven van Maurice Gilliams, Gerard Wal-schap en Piet van Aken.

De meeste aandacht ging echter uit naar een stapel materiaal van of over Paul van Ostaijen. Van de jonggestorven oermodernist van de Nederlandstalige literatuur kwamen niet alleen de handschriften van een filmscript en een antikolonialistische tekst in het Letterenhuis terecht, maar ook drukproeven, brieven en een theoretisch geschrift omtrent de legendarische dichtbundel *Bezette stad*. Ideale stukken om in het voorjaar van 2021 – wanneer het eeuwfeest van dat boek gevierd zou worden – een bijzondere tentoonstelling te stofferen. Het handschrift van dat boek, de 'Heilige Graal van de moderne Vlaamse letterkunde' bleef vooralsnog 'onvindbaar', betoogde ik bij de presentatie van de collectie-Bastaens. Geruchten waren er

natuurlijk al decennia, maar dat het handschrift ooit nog in eigen land getoond zou kunnen worden leek toen uiterst onwaarschijnlijk. Was het immers eind vorige eeuw niet voor veel geld aan een Amerikaanse verzamelaar verkocht?

Nee, dus. Nauwelijks twee weken na die samenkost in het Letterenhuis werd het Departement Cultuur van de Vlaamse overheid geattendeerd op het handschrift – het bevond zich nog in België en de bezitter zou bereid zijn het te verkopen. Op 23 maart verscheen vervolgens een bericht in het Belgisch Staatsblad dat het handschrift als Vlaams Topstuk was beschermd en dus niet langer zonder meer het land kon verlaten. En nu komt het dus in publiek bezit. Komende maandag, 22 februari – Van Ostaijens 125ste geboortedag – kondigt minister-president Jan Jambon in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen de aankoop aan, waarna grote delen van het manuscript vanaf 27 maart vier maanden lang te zien zullen zijn in de tentoonstelling *Bezette stad 100!* van het Letterenhuis.

ALS EEN PARTITUUR

Niet vreemd, hoor, wanneer uw hart niet meteen opspringt bij dit bericht. Waarom zou zo'n stapeltje oud papier ons enthousiast moeten maken? Natuurlijk, in een digitaliserende cultuur als de onze is het bijzonder om een tastbaar bewijs van het handwerk van een schrijver of kunstenaar in handen te kunnen hebben, maar van Van Ostaijen hebben we intussen vrijwel elke bewaarde snipper papier, waarom dan ook nog eens hierin investeren?

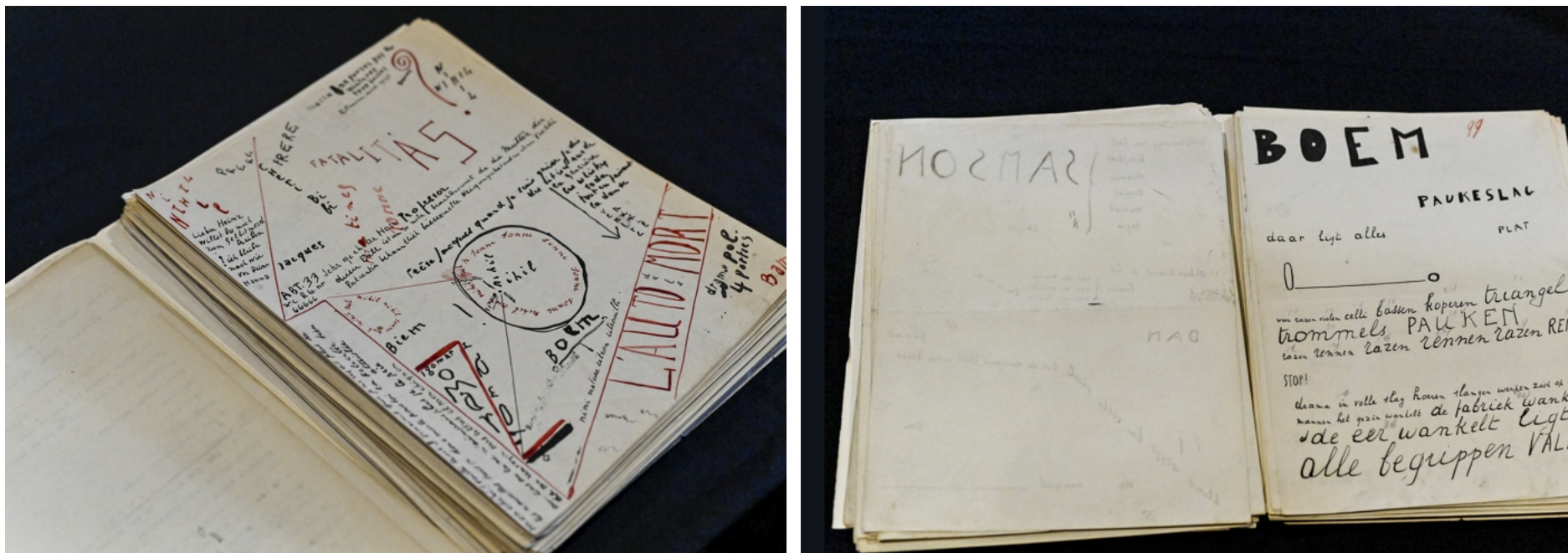
Wel, omdat het manuscript van *Bezette stad* hors catégorie is. Het boek is de belangrijkste literaire verwerking van de voor onze gewesten zo ingrijpende Grote Oorlog en dat belang ontleent het in belangrijke mate aan de vormgeving van de tekst. Die maakt immers – anders dan bij vrijwel

alle andere literaire handschriften – integraal deel uit van de inhoud en dus de betekenis van het uiteindelijke boek.

Ook wie *Bezette stad* nooit las, kent wellicht de 'Boem paukeslag'-pagina; de kreet heeft het tot in de *Van Dale* geschopt ('formulering om de aandacht op iets te vestigen'), maar het is bovenal de typografie die via posters en T-shirts bekend is geworden. Als de auteur deze pagina in een gewoon lettertype had laten afdrucken, was ze te midden de sonnetten en rijmende kwatrijnen van 1921 nog altijd apart geweest, maar haar ultieme kracht haalt deze bladzijde uit die massieve letters bovenaan. Je kunt de 'boem' en de 'paukeslag' bijna horen als je dit ziet en dat was precies het effect dat Van Ostaijen beoogde.

Als de belangrijkste voorloper in onze poëzie van de podiumdichters van vandaag, stond het voor hem als een paal boven water dat je gedichten vooral moest kunnen horen. Luisterboeken bestonden echter nog niet in 1921 en dus gaf hij zijn boek vorm als betrof het een partituur die wachtte op een uitvoering. De opmerkelijke typografische hoogstandjes ('het klimmen en stijgen van de regels, magere en zware letters, de kaskaden van de vallende woorden over het blad') zag hij als 'bruggen van dichter naar lezer', allemaal manieren om het ritme van de gesproken tekst in gedrukte vorm vast te leggen. En dat proces, het ontwerp van die bruggen dus eigenlijk, is van het handschrift af te lezen.

Het boek *Bezette stad* zoals we dat vandaag kennen is, behalve aan Van Ostaijen, te danken aan de onverdroten inzet en het nog altijd onvoldoende erkende talent van beeldhouwer Oscar Jespers. Die ontwierp de omslag en de houtsneden en was, samen met hun vriend René Victor, verantwoordelijk voor het drukproces. *Bezette stad* werd immers

Pagina's uit het pas verworven handschrift van 'Bezette stad'. © Dirk Waem/belga

in februari en maart 1921 in Antwerpen gedrukt terwijl de dichter in Berlijn zat (zie de bijdrage van Marc Reynebeau op blz. 4). Om de beeldspraak nog even door te trekken: als Van Ostaijen de ontwerper van de bruggen was, dan was Jespers bruggenbouwer. Hij moest niet alleen bij drukker Casie op zoek gaan naar lettertypes die min of meer overeenkwamen met de lettervormen op het manuscript, wanneer die niet bestonden moest hij ze zelf ontwerpen en uitsnijden uit palmhout. Het manuscript stelt ons nu in staat om de intentie van Van Ostaijen beter te begrijpen, maar de kans lijkt me groot dat we vooral ook de bijdrage van Jespers nog meer naar waarde zullen gaan schatten.

PARFUM EN CHOCOLADE

De internationale faam van het boek is overigens in belangrijke mate aan het werk van Jespers te danken. Ook bibliofielen en boekhandelaars die geen Nederlands kunnen lezen, zien immers meteen hoe bijzonder *Bezette stad* is. Een gespecialiseerd New Yorks antiquariaat dat nu een door René Victor gesigeneerde eerste druk aanbiedt voor 7.500 dollar noemt in de uitvoerige beschrijving van het boek eerst Jespers en dan pas Van Ostaijen. En die beschrijving komt in belangrijke mate uit standaardwerken over zogenaamde *artists' books* – boeken gemaakt door modernistische beeldend kunstenaars, veelal in samenwerking met dichters. Ook in die categorie is het intussen onder meer in het Engels, Duits, Frans en Roemeens vertaalde *Bezette stad* een internationaal topstuk. Of zoals de New Yorkse antiquair het uitdrukt: een van de meest 'forward-looking' boeken uit de jaren 20.

En die ambitie had Van Ostaijen ook gehad. Of zoals hij het zelf uitdrukte: 'Ik sta 's morgens op met het probleem: "Wat kan ik nou wel doen wat nog niet gedaan is." Dat betekent echter niet dat hij frivool aan het experimenteren ging omdat hij nu eenmaal graag wilde opvallen. Ondanks de grapjes en de verwijzingen naar chocolade en parfum was *Bezette stad* een volstrekt ernstige, op vele pagina's zelfs wanhopige poging om greep te krijgen op wat zich in het tweede decennium van de twintigste eeuw had afgespeeld.

In dat opzicht loont het om deze dichtbundel naast dat andere literaire Vlaamse Topstuk over de Grote Oorlog te leggen, het dagboek dat Virginie Loveling (1836-1923) van 29 juli 1914 tot 2 december 1918 bijhield. De Gentse schrijfster was zestig jaar ouder dan Van Ostaijen en behoorde anders dan de Antwerpse schoolverlater tot het burgerlijk en literaire establishment. Voor haar was de

oorlog een schok die ze nauwgezet en scherpzinnig in woorden trachtte te vatten, waarbij ze – net als Van Ostaijen, overigens – ook oog had voor de wreedheid en de massahysterie van de bevolking. Na honderden bladzijden gruwel en ontbering sluit ze haar dagboek af met een expliciet 'Einde.' De hoogbejaarde schrijfster wilde niet liever dan een punt zetten achter deze uitputtende periode van geweld en ontregeling. *Bezette stad* eindigt ook met een punt, maar het manuscript leert ons nu dat dit er eigenlijk niet hoorde te staan: 'misschien wordt eens / de nood zo groot // alle dijken breken' staat er; zowel door de inhoud van deze woorden als door het ontbreken van een eindpunt is het een open einde. De bezetter was verslagen, de oorlog voorbij, de socialistische revolutie in Duitsland in geweld gesmoord en de door Van Ostaijen zo gehate burgerlijke Belgische instituties leken weer in eer hersteld, maar de toekomst bleef ongewis.

Waarom zou zo'n stapeltje oud papier ons enthousiast moeten maken?

NIEUW NORMAAL

Anders dan dat van Loveling houdt Van Ostaijens oorlogsboek dus niet op eind 1918, maar analyseert het ook de wereld van na het verdrag van Versailles van 1919. En wat de dichter zag, beviel hem niet. Het breken van de dijken was voor hem dan ook geen angstbeeld maar een wensdroom. Misschien kon er na de catastrofe alsnog een nieuwe wereld komen. In 1920-1921, toen Van Ostaijen in Berlijn *Bezette stad* schreef, wees weinig in die richting. De Grote Restauratie leek compleet. Zoals Matthijs de Ridder in zijn net verschenen *Bezette stad*-analyse *Boem paukeslag* met een nauwelijks te missen verwijzing naar onze coronatijd stelt, wilde Van Ostaijen zich echter 'nog niet neerleggen bij het nieuwe (oude) normaal.' En dus schreef hij een boek over het faillissement van de westerse beschaving, een debacle dat bleek uit de wereldoorlog, maar zeker ook uit de gretigheid en snelheid waarmee men vooroorlogse structuren herstelde en zich weer zonder reserve of reflectie over-

gaf aan de wetten van het door Van Ostaijen in *Bezette stad* als circusacts te kijk gestelde trio 'Godsdienst & Vorst & Staat'. Die wereld wilde Van Ostaijen kapot ('het lapwerk slopen'), maar aangezien dat in de realiteit niet leek te gebeuren, esceneerde de dichter het dan maar op papier. 'De drukspiegels van zijn bladzijden zien eruit of ze in scherven gevallen zijn', noteerde de verbaasde Nederlandse dichter en criticus Frits Lapidoth in zijn recensie. En zo was het maar net.

'Daar is dikwijls gelachen met Van Ostaijen en zijn kunst', schreef *Gazet van Antwerpen* kort na diens overlijden, nauwelijks zeven jaar na de publicatie van *Bezette stad*. Dat was nog zacht uitgedrukt. Als jonge tiener noemden sommige flamingantische medestanders hem 'zot Polleken'. Ook *Bezette stad* stuitte op een muur van onbegrip. 'Raar is het wel, maar niet geestig, als sommige andere publikaties van deze soort. Soms nog profaan ook', oordeelde het Nederlandse *Algemeen Handelsblad*. Theo van Doesburg, Van Ostaijens Nederlandse tegenhanger die evenzeer experimenteerde met typografie, zette het boekwerk weg als 'dik geïmiteer'. In kringen die sowieso niks van de avant-garde moesten weten, was het oordeel uiteraard niet milder. Twintig jaar later stelde de Vlaamse literatuurpaus André Demedts in *De Vlaamse poëzie sinds 1918* dat Van Ostaijen met dit boek 'wel niet anders geweld zal hebben dan wat herrie rond zijn naam'. En toch. Hoewel het boek voor geen meter zou verkopen (bij Van Ostaijens overlijden was wellicht nog niet de helft van de in totaal 540 exemplaren de deur uit), genegeerd werd het allerminst. Vijfentwintig recensie-exemplaren werden rondgestuurd naar Vlaamse en Nederlandse media en ongeveer de helft publiceerde een bespreking. Een aantal waarvan dichters – en al helemaal: experimenteel aangelegde dichters – vandaag alleen maar kunnen dromen.

De Vlaamse regering zet enthousiast in op erfgoedbeleid en canonieke namen. Van Jan van Eyck tot Paul van Ostaijen worden de Vlaamse klassiekers volop in de watten gelegd. Wie in het eigen taalgebied naam maakt en verkoopt, kan op extra steun rekenen om het in het buitenland te maken. Maar wat met de makers en uitgevers van uitdagend werk vandaag? Nu covid-19 de al jaren krimpemde boekenmarkt verder utholt, kan er misschien toch nog eens gekeken worden naar hoe het literaire bestel verstevigd kan worden om de Van Ostaijens van vandaag en morgen ook nog een kans te geven.

Geert Buelens